

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Мақала туралы мәлімет

Конференция атауы	«Жастар және ғылым: бүгін мен болашағы» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы
Сборник	«Молодежь и наука: настоящее и будущее». Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых
Conference	The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «Youth and Science: Present and Future»
Өткізілген күні	7 сәуір 2025, Атырау
ISBN	978-601-262-587-5
Жинақтағы жариялану №	115
Жинақтағы беттері	539-541
ӘОЖ/УДК/UDC	ӘОЖ 343.9
Секция	Секция IV. II Адам құқығын қорғау – құқықтық және әділ мемлекет құрудың кепілі/ / Защита прав человека – залог создания правового и справедливого государства
Автор(лар)	Рақымжанқызы Арайлым
Мәртебесі	Студент
Ғылыми жетекші	Ғылыми жетекшісі, з.ғ.м., сеньор - лектор Мухамбетова Г.С.
Мақала атауы	ҚЫЛМЫСКЕР ТҰЛҒАСЫ: КРИМИНОЛОГИЯНЫҢ ЗЕРТТЕУ ОБЪЕКТІСІ РЕТİNДЕ

Ескерту: бұл бет сайтқа орналастыру және мақала PDF-ін сәйкестендіру үшін қосылды. Төменде жинақтағы мақаланың түпнұсқа беттері берілген.

ӘОЖ 343.9

ҚЫЛМЫСКЕР ТҰЛҒАСЫ: КРИМИНОЛОГИЯНЫҢ ЗЕРТТЕУ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Рақымжанқызы Арайлым

arairakhyzhankyzy@gmail.com

«Құқық қорғау қызметі» ББ 4 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, з.ғ.м., сеньор - лектор Мухамбетова Г.С.

Қылмыс, өзінің алуан түрлілігімен, бүкіл адамзаттың ең өзекті мәселелерінің бірі болып табылады, оның айналасында ғылыми және әлеуметтік даулар да тоқтамайды. Қылмыс пен қылмыстық мінез құлықты зерттеуге ежелден бастап қазіргі күнге дейін көп көңіл бөлінеді.

Қылмыскердің жеке басын зерттеу маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Криминология және оның себептерін жан жақты зерттеудің құралы - анықтаушы шарты нақты қылмыс және жалпы қылмыс.

Бұл мәселенің дамуы үлкен теориялық және практикалық маңызы бар, себебі криминогендік тұлғаның қасиеттерімен әр түрлі факторлардың әсері туралы айтуға болады.

Қылмыскердің жеке басы - бұл шеңберде қолданылатын өте нақты термин криминология,

бұл жеке қасиеттерді, жеке тұлғаны және әлеуметтік қасиеттерді сипаттауға мүмкіндік береді.

Құқық қорғау органдарының қылмысқа қарсы іс қимыл қызметінде қылмыскер тұлғасы туралы білім шешуші рөл атқарады, өйткені ол қылмыстық мінез -құлық механизмінің орталық буыны болып табылады. Осыған байланысты қылмыс жасаушылардың сипаттамаларын зерттеу, ең алдымен, қылмыстың алдын алу шараларын әзірлеу кезінде үлкен практикалық маңызға ие, себебі «оның табиғаты мен шығу тегін білмей, ешкімге және ештеңеге қарсы тұру мүмкін емес [1].

Бұл тақырыптың өзектілігі, ең алдымен, қылмыскерлерді ғылыми тұрғыдан танып білмейінше қылмыстылықпен ықпалды күрес жүргізу мүмкін емес екендігінде болып отыр. Соның ішінде «қылмыскер тұлғасы» мәселесі қылмыстылықтың мәнін түсінудің кілті болып табылады десек қателеспейміз.

Қылмысты адамдар жасайды, қылмыс адамдар арасында жасалады. Сондықтан да, адам мәселесі ескі де және үнемі жаңа мәселе болып табылады. Ол ауқымды және күрделі, өйткені «адам еңбек пен қарым – қатынастың субъектісі, ол - әлемнің құрушысы және қайта құрушысы, жердегі құндылықтардың жинақтаушысы, материя дамуының жоғарғы нысаны – қоғам өкілі».

Тұлғаны ғылыми тұрғыда зерттеу арқылы ғана қылмысқа қарсы іс-қимылдың тиімді механизмдері әзірленіп, жеке қылмыстық мінезқұлықты болжау үшін қажетті теориялық алғышарттар туындайды»

Қылмыстарды сәтті алдын алу, олардың детерминанттарын анықтау және әділ, пропорционалды жаза тағайындау қылмыскер тұлғасын зерттеумен тікелей байланысты. Арнайы заң әдебиетінде дұрыс аталып өткендей, «қылмыстылық пен нақты қылмыстардың себептерін объективті түрде қарастыруға болмайды, сонымен қатар қылмыскер тұлғасын зерттемей тиімді алдын алу шараларын ұсыну мүмкін емес».

«Тұлға» сөзі ертеде Ежелгі Грецияда (Эллада) театрландырылған қойылым кезінде актер киген масканы білдіретін латынның ағылшын тіліне аударылған «personality» «персона» (persona) сөзінен шыққан. Сондықтан да «тұлға» ұғымына сырттай, үстірт әлеуметтік образ

енгізілді, ол белгілі бір «бет-бейне», айналасындағыларға қаратылған әлеуметтік тұлға ретінде белгілі бір өмірлік рөлдерді ойнаған кезде қабылданады.

Тұлға – қылмыстық мінез-құлықтың бүкіл механизмінің маңызды буыны, сәйкесінше, алдын алу әсерінің тікелей объектісі антисоциалды мінезқұлықты тудыратын жеке тұлғаның ерекшеліктері болуы керек, өйткені «... қылмыскердің ісәрекетінде формальды парасаттылық, жеке адамның қалауы бар». Осыған байланысты қылмыскер тұлғасының проблемасы криминологиядағы басты мәселелерінің бірі болып табылады. Заң ғылымының тарихы қылмыскер тұлғасының проблемасы туралы өткір пікір таластардың болуын және әлі де жүргізіліп жатқанын көрсетеді. Әлеуметтік-тарихи жағдайларға, әлеуметтік практика талаптарына және ғылымның даму деңгейіне байланысты қылмыскер тұлғасы дегеніміз не, негізінде мұндай ұғым бар ма, оның ерекшелігі неде, қылмыс жасаудағы рөлі қандай, одан әрі қылмыстық әрекеттерді болдырмау үшін оған қалай әсер ету керек деген сұрақ әр түрлі қойылып, шешілді. Осы мәселелердің барлығы ғылым өкілдері үшін де, құқық қолдану органдарының қызметкерлері үшін де маңызды болды. Ежелгі және орта ғасырларда, әлеуметтік және жаратылыстану ғылымдарының даму деңгейі әлі де төмен болған кезде, діни түсініктер мен танымдар үлкен рөл атқарды. Көбінесе қылмыскерлер ақыл-есі ауысқан, ішіне шайтан немесе зұлым рух еніп алған адамдар деп саналды. Қылмыскердің адам өмір сүру құқығын мойындаудан бас тартуы адамның өзінен қылмыскерді іздеуге әкелді [2].

«Адам» ұғымына оның бойындағы екі жақтың: әлеуметтік және биологиялық жақтардың ажырамас бірлігі кіреді. «Жеке бас» ұғымы оған тән әлеуметтік белгілерді ғана білдіреді. Жеке бас – адамның әлеуметтік бейнесі, қоғамда өмір сүріп және дамып, оның кім болғандығын көрсетеді. «Қылмыскердің жеке басы» ұғымын пайдаланғанда қылмыс жасаған адамның «әлеуметтік кейпі» ғана ескеріледі. Бар болғаны сол.

Қылмыскердің жеке басы-бұл қылмыстың жасалуын анықтайтын әлеуметтік қауіпті құрайтын жағымсыз әлеуметтік және жеке-құрылымдық психикалық қасиеттердің жиынтығы.

Криминологияда қылмыскердің жеке басы келесідей көрініс табады, жалпыланған статистикалық портрет, яғни бүкіл әлеуметтік белгілердің белгілі бір жиынтығы бар тұлға белгілі бір аумақта тұратын халықтың массасы белгілі бір уақыт кезеңі. Сондай-ақ қылмыскердің жеке басы "криминогендік тұлға типі" деп аталатын ерекше психоәлеуметтік тип ретінде қарастырылады, ол жеке тұлғаның қалыптасуы сияқты белгілі бір белгілер жиынтығына ие басқалардың заңсыз және әдепсіз мінез-құлқы, болуы адамгершілікке жатпайтын әрекеттер немесе заңсыз мінез-құлық, қоғам мен мемлекеттің құндылықтар жүйесінен алшақтау.

Қылмыскердің жеке басы туралы тек қылмыс тақырыбына, яғни қылмыс жасаған адамға қатысты айтуға болады.

Қылмыскердің жеке басы адамның әлеуметтік мәнін білдіреді. Қылмыскердің жеке басы ұғымы басқалармен қатар мыналарды қамтиды заңға сәйкес қылмыс субъектісін сипаттайтын белгілер: адамның жеке тұлға ретіндегі жеке тұлғасы, сондай-ақ кейбір ерекше белгілер (мысалы, лауазымдық адам жасай алатын ереже, ерекше міндеттер және т. б.) арнайы субъект ретінде қарастырылады [3].

Алайда, қылмыскердің жеке басы ұғымында қылмыс субъектісінің көрсетілген белгілері кеңірек, айқын, әр түрлі және сонымен бірге егжей-тегжейлі мазмұнды көрсетеді.

Қылмыскердің жеке басы, сонымен қатар, адамның онымен байланысты емес көптеген басқа белгілері қылмыс субъектісі ретіндегі құқықтық сипаттама (мысалы, әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі әлеуметтік рөл және байланыс, әлеуметтік құндылықтарды әлеуметтік бағалау және өзін-өзі бағалау, психофизиологиялық ерекшеліктер және т.б.).

Қылмыскердің жеке басының тасымалдаушысы тек адам бола алады, мемлекетпен қылмыстық-құқықтық қатынастарға қатысушы тұлға. Мұндай қатынастар адам қылмыс жасаған сәттен бастап пайда болады және қылмыс өзінің заңды құқығынан айырылғанға дейін созылады (соттылықты өтеу немесе алып тастау сәтіне дейін).

Белгілі бір адамға қылмыскердің жеке басының болуы уақытпен шектеледі. Жеке тұлғаның қоғамға қарсы құқық бұзушылық мінез-құлқы қылмыс жасалған сәттерді келесідей

қарастыруға болады қылмыстық (предкриминогендік), бірақ қылмыстық әлеуметтік қауіпті емес.

Қылмыскердің жеке басын криминологиялық зерттеу уақытша сипаттағы бірнеше аралықпен байланысты:

1. қылмыскердің жеке басын қалыптастыру кезеңімен, нақты өмірлік жағдайымен өзара әрекеттесу үдерісімен қылмыс жасау уақыты;

2. өзі жасаған қылмысқа байланысты сот төрелігін жүзеге асыру процесінде қылмыскердің жеке басын зерттеу;

3. жазасын өтеу кезеңінде қылмыскердің жеке басын зерттеу.

Қылмыскер тұлғасы туралы ілімде қылмыскер тұлғасының әлеуметтік және биологиялық қасиеттерінің арақатынасы туралы мәселе маңызды болып табылады. Қылмысты және оның себептерін, қылмыскер тұлғасын және қоғамға жат мінез-құлықтың алдын алуды зерттеу барысында адамда бар биологиялық, психологиялық және әлеуметтік қасиеттердің өзара байланысын ескеру қажет. Сонымен бірге, құқықтық әдебиеттерде адамның әлеуметтік табиғаты басым, анықтаушы болып табылады, өйткені «тұлға – адамның әлеуметтік сапасы»

Қылмыскердің жеке тұлғасы дегеніміз - қылмыскерді бүтіндей алғанда тұлға деп сипаттайтын барлық әлеуметтік қасиеттердің, байланыстар мен қатынастардың жиынтығы болып табылады. Оған айыпталушының әлеуметтік байланысы (саяси, тұрмыстық, еңбек, т.б.) психологиялық құрылысы мен ерекшелігі, демографиялық және тұлғасының белгілері, өмірлік жолы мен тәжірибесі, қоғам алдындағы кінәсі жатады. Криминалистік оқулықтарда айыпталушының жеке тұлғасын алдын-ала тергеуді зерттеу мәселесінде айыпталушының жеке тұлғасын зерттеу екі бағытта жүзеге асырылатындығы туралы айтылған. **Бірінші бағытта**, қылмысты қандай адам жасағандығы жөнінде сөз болады. Н.Т.Ведерников: “Бұл бағыттың міндеті – қылмыс жасаған адам кім, деген сұраққа жауап алғанда шешіледі”, - деп өз ойын айтады. Бірінші бағыттың міндеті алғашқы тергеу жүргізу кезіндегі тергеуші қызметінің мазмұнын айқындайды. **Екінші бағытқа** тоқталатын болсақ, ондағы ерекшелік қылмыс жасаған адамның белгілі болуы; яғни бұл бағыт анықталған жеке тұлғаны зерттеуге бағытталған және тергеу жүргізу кезіндегі тергеушінің қызметі туралы мәселелерді шешеді[4].

Қорытындылай келе, қылмыскер тұлғасы ұғымын анықтау үшін, бұл ұғым қылмыс жасаған барлық адамдарды немесе олардың бір бөлігін ғана қамти ма, қылмыскер тұлғасының қандай жақтары мен ерекшеліктерін зерттеу керек деген сияқты бірқатар арнайы мәселелерді қарастырған болатынбыз.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Афанасьева, О.Р. Криминологический портрет личности преступника / О.Р. Афанасьева, М.В. Гончарова // Вестник МГОУ. Серия: Юриспруденция. – 2016. – № 3. – С. 40-49.

2. Криминология / отв. ред.: И.И. Рогов, К.Ж. Балтабаев. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2004

3. Каиржанов, Е.И. Причинность в криминологии: учебное пособие / Е.И. Каиржанов. – Алматы: Издательство Университета «Кайнар», 2002.

4. Миндагулов, А. Х. Личность преступника: учебное пособие / С.С. Молдабаев. – Алматы: КазГЮУ, 2003.